

EL PLAER I EL TURMENT DE TRADUIR. SÈNECA PER CARLES CARDÓ

Lluís M. MONCUNILL CIRAC
Institut Pons d'Icart

Noemí MONCUNILL MARTÍ
Universitat de Barcelona (Grup Littera)
Fundació Bernat Metge

1. TREBALLS DE TRADUCCIÓ DE CARDÓ I L'ARTICLE-MANIFEST

El 3 de juliol de 1936, pocs dies abans que esclatés la Guerra Civil, Carles Cardó escriuria un article a la *Veu de Catalunya* amb el títol «Del plaer i del turment de traduir».¹ En realitat no es tractava d'una improvisació ni d'un tema ocasional; el contingut d'aquest article tenia una història prèvia i llarga. Cardó, abans de teoritzar sobre els valors de la traducció, ja n'havia dut a la pràctica l'exercici, empès per motivacions molt fonamentades i profundes.²

Des del 1918 fins al 1923 a la revista de Montserrat *Vida Cristiana*, Cardó publica periòdicament traduccions de textos clàssics cristians, principalment patristics, com per exemple textos de sant Joan Crisòstom, sant Lleó Magne o sant Efrem. Altres traduccions versen sobre textos clàssics cristians, com són els de santa Caterina de Siena. Textos de temàtica catequètica, litúrgica i de vida espiritual apareixen, esparsos, en editorials diverses durant aquests anys previs a la Guerra Civil, com també en els anys posteriors. Però, on Cardó exercita sistemàticament l'ofici de traductor —compartit sempre amb la tasca

1. L'article ha estat reeditat modernament per Montserrat Bacardí, *Quaderns. Revista de Traducció* 2, 1998, p. 139-140. Per a una anàlisi i contextualització del text, vegeu també Bacardí, «1936: l'hora de les traduccions», *Quaderns. Revista de traducció* 2, 1998, p. 133-140.

2. Per a una bibliografia completa de tots els treballs de traducció de Cardó, vegeu Pere Cisa, «Bibliografia de l'obra de Carles Cardó», *Miscel·lània Carles Cardó*. Barcelona: Ariel, 1962, p. 481-483. Les traduccions apareixen distribuïdes en diferents blocs: traduccions a *Vida Cristiana*; traduccions editades per la Fundació Bernat Metge (Escriptors Llatins); traduccions per a la Fundació Bíblica Catalana; i altres traduccions diverses.

de publicista en diaris i revistes— és dins la Fundació Bernat Metge a partir de 1924 i fins al 1959,³ així com dins la Fundació Bíblica Catalana des de l'any 1929 fins al 1948.

La tasca de Cardó com a traductor dels clàssics, especialment com a traductor de Sèneca, ha estat en diverses ocasions objecte de comentari. Escriu Miquel i Macaya:

La cultura clàssica no tenia secrets per a ell: i no encara, pel fet d'ésser traductor de Sèneca, l'obra del qual humanísticament no és en el mateix pla que la d'Horaci i Virgili, sinó que, si escollí aqueix clàssic, fou més aviat pel pensament, car de tots deu ésser el qui té més contactes amb l'esperit cristià. Sempre hem cregut, tanmateix, que era el pensament allò que l'enamorà i el llançà a traduir-lo. Ara, i en l'ordre que sigui, hauria reeixit en qual-sevol altre autor. També per al grec i per a l'hebreu (Miquel i Macaya, 1962: 58).

En les notes originals que Cardó insereix en la traducció dels textos de Sèneca, marca, això no obstant, les distàncies vigents entre l'estoïcisme i el cristianisme.⁴ Si destaca, en certs moments, el «cosmopolitisme o la germanor universal dels homes» com una de les més nobles doctrines de l'estoïcisme, en altres punts no s'està d'afirmar que alguns passatges «demonstren com era lluny Sèneca de la ideologia cristiana». D'altra banda, tot i que és cert que Cardó es deixa endur per la força del pensament del filòsof de Còrdova, no és menys cert que es deixa també seduir per l'atractiu de l'estil i la fogositat del seu discurs. Miquel Dolç dirà, referint-se al valor literari de les traduccions dels textos clàssics, concretament de Luci Anneu Sèneca:

Els seus volums són, des del punt de vista de la filologia, un exemple de probitat científica, visible en els pròlegs, en la bibliografia, en la tècnica textual, en les notes explicatives. Les seves versions romandran sempre, per a tots nosaltres, com un inefable punt de referència: lliurat al «plaer difícil de la creació de formes i àdhuc de paraules», es va saber mantenir fidel i acostat, dins l'arduitat de la comesa, a l'entranya bategant de l'idioma i va sortir-ne sempre enriquit amb un escriure prodigiós de recursos lingüístics (Dolç, 1962: 243).

A aquest ingent treball de traducció en el terreny dels clàssics, cal afegir, com ja hem avançat, el que dedica als textos bíblics, tant de l'Antic com del Nou Testament. Des de 1928 fins a 1948, aportarà versions bíbliques d'alt valor literari, com ho havia fet en la traducció de Sèneca. De l'Antic Testament tradueix tretze llibres, que dota de notes i introduccions, talment ho farà també amb la traducció de vint-i-un llibres del Nou Testament.

Quan Cardó marxa a Itàlia, deixa mig endegades algunes traduccions que s'entestarà a reprendre lluny de casa. Aquest és el cas de la traducció de la Bíblia per a la Fundació Bíblica Catalana. Parla explícitament de la continuïtat d'aquestes traduccions en una carta a Ramon Sugranyes de Franch, referint-se en concret a la dels Salms, ja començada a Catalunya, i els materials de la qual ara reclama en aquests termes:

La mare guarda una maleta on tinc la meua traducció dels Salms en vers i altres treballs, a més de documents delicats. A mig desembre vaig escriure que copiessin a màquina

3. Cardó mor l'any 1958: l'últim volum és, doncs, pòstum.

4. Vegeu, per exemple, *De la ira*, p. 50, nota 1.

aquelles poesies [la traducció dels Salms] i me les enviessin per anar-les corregint, després de llavors la correspondència s'ha estroncat.⁵

La història de la traducció dels Salms comença abans de la Guerra Civil a Catalunya. Com hem vist, Cardó en deixa enllestida una primera redacció versificada l'any 1936 i que acabaria a Itàlia i Suïssa amb una versió, també en vers, modificada arran de la nova versió llatina sobre els textos originals dels professors de l'Institut Bíblic de Roma a proposta pel Papa Pius XII.⁶

Com a fet anecdòtic i curiós en la seva dedicació a la tasca de la traducció, té una significació especial l'intent, finalment no reeixit, de traduir a l'italià algunes pastorals del Dr. Torres i Bages, guia intel·lectual i espiritual de Cardó. És comprensible que el canonge no renunciés al magisteri torrasità en el seu fòrum intern, o potser fins i tot en l'àmbit de Catalunya, però resulta sorprenent que pretengui difondre'l per latituds tan llunyanes i dispers d'aquelles a les quals anava adreçat el missatge del bisbe de Vic. L'abril de 1937 Cardó escriu a Sugranyes de Franch tot disculpant-se pel retard de la resposta a la seva última carta i, de passada, li comenta, amb il·lusió, el seu nou projecte:⁷

Perdoneu la meva trigança. He volgut acabar una feina que us farà pler que hagi fet: una versió italiana de mitja dotzena de Pastorals triades del nostre Doctor nacional Torres i Bages. Les publicarà una editorial catòlica d'ací: la SEI [Soc. Editrice Internaz.] dels PP. Salesians.

Aquesta empresa, però, no seria tan ben rebuda pel públic italià com Cardó havia previst. Així ho comenta en una carta al P. Miquel Batllori:⁸ «Jo vaig traduïnt pastorals del Dr. Torras. Però em sembla que el primer tast no ha agradat ací. És tan diferent del retoricisme italià contemporani aquell pa moreno de pagès!»

Tornant al seu article «Del plaer i del turment de traduir», podem dir que Cardó valora la tasca del traductor com la més adient a la situació dels anys que li tocà de viure, anys de recuperació de la llengua i la literatura catalanes, que es trobaven encara, en molts rams, en estat incoatiu i de represa. Cardó hi diu: «la llengua literària es troba només en camí de posseir l'instrument necessari per a l'expressió de tots els matisos de pensament i d'emoció». Això, lluny de descoratjar-lo, li infon un impuls creador, de tal manera que li ofereix consol perquè aquesta situació peculiar en què es trobava la llengua li proporcionava «el plaer difícil de la creació de formes i àdhuc de paraules». Cardó vol vetllar el renaixement de la llengua i de les lletres en tots els seus àmbits. Per a això, per a ell, el gran recurs és traduir. L'hora actual de Catalunya és, en gran mesura, segons Cardó, l'hora de les traduccions.

5. Epistolari Carles Cardó-Ramon Sugranyes (1936-1942), carta 10, p. 51. Arxiu particular de R. Sugranyes de Franch.

6. Ell mateix ens narra la història íntima d'aquesta darrera versió en el *postscriptum* de la seva edició.

7. Epistolari Cardó-Sugranyes, carta 18, p.72 i carta 29, p. 110. Arxiu particular de R. Sugranyes de Franch.

8. Carta al P. Miquel Batllori, 1937. Arxiu particular de la família Cardó.

2. CARDÓ EN ELS PRIMERS TEMPS DE LA FUNDACIÓ BERNAT METGE

Com hem dit, Cardó desenvolupà principalment l'ofici del traduir en el marc de l'Editorial Alpha i la Fundació Bernat Metge, on trobà les condicions propícies per a desplegar els seus dos grans projectes en aquest sentit: les esmentades versions dels textos bíblics, i la traducció de la magna obra filosòfica de Sèneca, que, repartida en 13 volums, s'acabarà convertint en un dels referents indiscutibles de la Col·lecció. És, doncs, en el cor d'aquest projecte editorial —un projecte empeltat, d'altra banda, dels mateixos principis que Cardó defensa en el seu article-manifest sobre els beneficis de la traducció—, que cal emmarcar la publicació del Sèneca de Cardó. El primer volum de la llarga sèrie seria el tractat sobre *La ira*, que ocuparia el volum 5 i que apareixeria el 1924, per bé que Cardó ja el tenia enllestit el desembre del 1923, el mateix any que el primer volum de la Bernat Metge havia sortit al carrer.

Cardó ja apareixia, de bon principi, entre el cos de tècnics, assessors i col·laboradors de la Bernat Metge. En canvi, però, *De la ira* no figura encara en la primera programació de les obres seleccionades per ser traduïdes. Entre aquests primers títols, per contra, trobem enunciadades⁹ algunes traduccions que, tot i que no s'acabaren de dur a terme, haurien resultat certament curioses: és el cas d'un Marcial encarregat a Josep Carner, o un Catul que hauria d'haver versionat Josep M. de Sagarra. Aquests projectes contrasten amb algunes edicions d'un caire més purament filològic, com ho haurien estat els fragments de Menandre a cura de Nicolau d'Olwer, un fet que demostra fins a quin punt el propòsit inicial de la col·lecció era aglutinar, sota un mateix sostre, el treball i la tècnica de filòlegs amb el geni d'artistes, poetes i literats.

El primer volum editat de Sèneca, *De la ira*, consta, com és habitual en la col·lecció, d'una introducció general amb la vida del filòsof, la seva producció literària, una anàlisi del seu estil i el pensament, i, finalment, la història del text i un repàs de les més importants edicions de què ha estat objecte l'obra. En un segon bloc, trobem la notícia preliminar referida, en concret, al diàleg que es presenta i, seguidament, la traducció, anotada i acarada al text llatí, que és editat amb criteris filològics i, doncs, acompanyat del corresponent aparat crític de fonts i variants. Finalment, clou el volum un índex de noms propis, un de matèries i una pàgina amb la fe d'errades.

La pulcritud d'aquesta primera aproximació a Sèneca no passaria en absolut inadvertida als ulls dels seus contemporanis. Així ho demostren algunes de les ressenyes que sortiren publicades arran de l'aparició mateixa del volum.¹⁰ Lluís Nicolau d'Olwer, que havia estat un dels revisors del text, en digué:

Quan l'hora és avinent per rebre i practicar lliçons d'estoïcisme, Sèneca l'estoic ve a nosaltres. Dintre de la Fundació Bernat Metge ens el porta el doctor Carles Cardó, traduït

9. Vegeu la previsió de publicacions que apareix en annex als primers números de la Col·lecció.

10. El ressò que la premsa es feia de les primeres obres publicades a la Fundació Bernat Metge, que no poques vegades arribava també de l'estranger, era regularment recollit en uns breus catàlegs d'ús intern editats per la mateixa Fundació. Les ressenyes que hem citat aparegueren, en concret, en el catàleg del 1924 (Arxiu de la Fundació Bernat Metge).

exactament i bellament. El nostre amic ha sabut fer-se un estil tan propi per a la versió de la prosa llatina com és propi el cel de Tarragona per emmarcar els monuments romans.

En *La Revista*, s'hi llegí:

Una coneixença completíssima i una madura assimilació directa i bibliogràfica, poques vegades superable, han estat patrimoni del traductor, el doctor Carles Cardó, el qual en la introducció estudia la vida, la personalitat i l'obra del filòsof de l'edat de plata de la literatura romana, hispànicament mediterrani, amb una certesa d'esguard i una precisa abundor de documentació aitals que el comentari volander del crític gairebé hauria de limitar-se a donar la benvinguda al llibre i a ponderar la traducció, resolta amb una màxima precisió de lèxic i una noble dignificació de troballes populars i erudites en la versió al llenguatge nostrat, la naturalitat del qual té en l'il·lustre canonge un dels seus millors coneixedors.

Josep M. Junoy, també li dedicà un escrit:

El doctor Carles Cardó —una de les sensibilitats eclesiàstiques catalanes més al roig viu— ha fet precedir la seva versió, que ens sembla, senzillament, admirable, —tota ella nervi tens i dura precisió ben retallada— d'una Introducció, on l'erudit i l'home conscient de la seva humanitat troben, per un igual, una noble delectació i un noble positiu interès moral.

I encara, Tomàs Garcés:

El doctor Carles Cardó ha traduït Sèneca amb una elegància ben llatina. El seu pròleg *De la Ira* és una petita obra mestra: documentat, clar, just, personalíssim».

Cardó, un cop encetada la traducció de l'obra filosòfica de Sèneca amb aquest celebrat primer volum, anirà publicant amb una periodicitat i mètode del tot admirables. Esmerça el temps previ a la Guerra Civil en la traducció i publicació de nou volums de Sèneca, que l'ocupen des del 1924 fins al 1933, moment en què la seva activitat es veurà sobtadament truncada pel malaurat esclat del conflicte bèl·lic i el posterior exili. La mitjana de producció, en aquesta primera etapa, correspon a la publicació d'un volum de Sèneca cada any, cosa que implica un ritme de treball certament intens i constant. De retorn de l'exili, vint anys després de la publicació del fins aleshores últim volum del conjunt, el primer tom de *Dels beneficis*, Cardó reprèn, incansable, i a desgrat de la vellesa i les xarres de l'exili, aquest treball, de nou, a Barcelona. Publica, en aquest segon període, l'última part de *Dels beneficis*, l'any 1954, i emprèn, seguidament, la traducció de l'últim tractat, les *Qüestions naturals*: el volum I d'aquesta obra apareixerà el 1956, el volum II el 1957, i el volum III, ja pòstum, el 1959.¹¹

D'aquestes obres, a l'arxiu de la Fundació Bernat Metge se'n conserven alguns dels textos originals, que permeten examinar de primera mà determinades qüestions sobre el

11. De tota manera, és probable que Cardó hagués enllestit la feina de tots els volums de les *Qüestions naturals* en un mateix moment i que l'últim volum, potser previst per l'any de la seva mort, es veiés endarrerit fins al 1959.

seu mètode de treball, sempre escrupolós. En concret, hi hem pogut localitzar aquests textos: la introducció manuscrita, la notícia preliminar, l'aparat crític i l'índex de noms del primer volum, *De la ira*; la notícia preliminar del segon volum que veié la llum, el que conté els diàlegs *De la brevetat de la vida*, *De la vida benaurada* i *De la providència*; una part de la traducció del segon volum de les lletres a Lucili (a partir de la carta 53); i, encara de les *Lletres a Lucili*, les portadelles del volum IV. De la segona etapa, la que Cardó dugué a terme després de l'exili, es conserva la traducció i notes de bona part de les *Quæstions naturals*, en concret dels volums II i III, els últims que Cardó pogué dur a terme. En l'arxiu de la Fundació, també s'hi conserva un exemplar mecanografiat dels Salms i algunes cartes enviades des de l'exili.

Enmig d'aquests documents, hi hem trobat igualment alguna referència més anecdòtica i distesa, fruit de la comunicació entre Cardó i els encarregats de la supervisió del text, com ho fou, durant un cert temps, el senyor Eduard Nicol, secretari de la Bernat Metge des de 1929. Cardó li adreça aquesta nota, simple i directa, però que reproduïx tota la vivacitat del moment:

Amic Nicol: Us deixo tots aquests llocs amb l'aparel·l crític afegit. Com que ja està tot compaginat, resultarà que moltes vegades hauran de córrer ratlles, i això reportarà el canvi de numeració de totes les notes de l'a.[parat] c.[rític] Un garbuix! Vostre, C. Cardó.¹²

Entre aquests textos originals hem localitzat també algun apunt més personal i colpidor, testimoni de la pesantor que marcà els últims anys de la vida del Canonge a Catalunya. En un dels últims fulls que va poder supervisar de les seves traduccions,¹³ Cardó efectua algunes esmenes sobre una nota a la traducció: «Com molts dels seus contemporanis, Sèneca era obsedit pel pensament de la mort». Com si aquesta reflexió n'hi suggerís una altra, el traductor gira el full i hi deixa escrit, amb mà molt tremolosa i lletra vacil·lant, una mena de pensament personal en el qual pren la decisió de retirar-se de la vida pública:

El dia de Cap d'Any vaig llegir un treball curt (10 m) en una sessió necrològica celebrada a Sabadell en honor del Dr. Carreras. Tot i que hi havia altaveu, vaig haver de fer un esforç ben gran per fer-me sentir, sense aconseguir-ho prou. Vaig prendre, doncs, la decisió de no parlar mai més en públic.

Tots aquests documents mostren la meticulosa pulcritud amb què eren presentats els treballs pel Dr. Cardó, i la pràcticament nul·la intervenció que hi exerciren els censors eclesiàstics o els correctors, a diferència del que passa amb altres volums d'aquesta mateixa època.¹⁴ El text que ha estat una mica més modificat és, en tot cas, l'últim volum de les *Quæstions naturals*, que és pòstum i que fou supervisat, després de la mort de Cardó, pel filòleg, també vallenc, Josep M. Casas i Homs.

12. Arxiu de la Fundació Bernat Metge.

13. *Quæstions naturals*, vol. III.

14. Alguns dels originals dels primers volums de la Bernat Metge, que es conserven igualment a l'arxiu de la Fundació, mostren com la mà de Carles Riba tingué una influència cabdal en les traduccions d'aquest primer període.

3. LA LLENGUA EN LA TRADUCCIÓ DE SÈNECA:

En les seves versions de Sèneca, Cardó crea un estil de llengua únic, absolutament propi i personal, en ocasions ens atreviríem a dir que experimental. Aquesta experimentació amb el llenguatge és feta sempre, però, des d'una consciència plena i amb gran sentiment de responsabilitat i mesura. Ell mateix així ho expressa, en el ja citat article sobre la traducció:

El traductor [...] ha de dir exactament allò que l'autor traduït diu en una llengua que té un instrumental expressiu molt més complet que la nostra. Sovint es troba amb paraules, amb frases, amb metàfores, que no tenen un equivalent dins el llenguatge sumari que circula pels diaris i pels llibres catalans que llegeix habitualment, i llavors l'honestat més elemental veda tot recurs a la giragonsa, a l'afebliment, o a l'omissió, de la qual no seria estrany que s'haguessin donat casos. Llavors el traductor que té una consciència professional ha de remenar diccionaris, ha de llegir autors antics, ha d'escorcollar els racons de la seva memòria, ha d'escoltar i, si cal, consultar la gent del poble, i en últim recurs, si posseeix el geni de l'idioma, ha de temptar l'aventura de la invenció.

Cardó escriu, així, fent ús d'una sàvia i justa combinació de cultismes, arcaïsmes, dialectalismes, formes del català col·loquial i, en ocasions, fins i tot neologismes; una rara mescla que ell mateix identifica, curiosament, en l'estil de Sèneca. Aquests són alguns dels trets que atribueix a l'estil aneà i que acabaran determinant també el català de la traducció: Sèneca, constata Cardó, practica sovint l'«anticipació del verb, l'alternament de la construcció clàssica d'infinitiu amb el *quod* vulgar o el canvi de sentit de certs mots per un altre de popular que retrobem en les llengües modernes» (Introducció a *De la ira*, p. XIX). Podem entendre, doncs, que en un principi Cardó prova, amb aquests recursos i aquesta particular combinació del lèxic, de reproduir l'estil de l'original, per bé que ràpidament observem que, ell mateix, acaba donant-los carta de naturalesa pròpia.

La sintaxi, l'estructura i l'ordenació de la frase provoquen també sovint la sorpresa del lector, adés la prosa és fluida adés resulta absolutament llatinitzant. Cardó es mou amb gran agilitat entre els dos pols anhelats per tot bon traductor: entre l'ideal de la literalitat i fidelitat envers l'original, i l'ideal de la naturalitat i genuïnitat en la llengua de recepció. Aquesta creativitat, gairebé diríem que llibertat desacomplexada en l'ús del llenguatge, encaixa curiosament amb la reflexió que Estelrich llança en un dels primers manifestos fundacionals de la col·lecció Fundació Bernat Metge.¹⁵ Hi diu:

15. Primeres normes d'edició de la Bernat Metge de l'any 1921. El text ha estat modernament editat per Montserrat Franquesa Gòdia (2010), *Quaderns. Revista de traducció* 17, p. 225-255. Una reflexió molt semblant aparegué en una segona versió d'aquestes normes aparegudes l'any 1922 com un fullotó independent, d'unes 15 pàgines i sense signar, a l'Editorial Catalana. Vegeu també, per a aquest text, Jaume Pòrtulas (2010): «Para una historia de la Fundació Bernat Metge entre 1922 y 1926», en Francisco García Jurado et al. ed., *La historia de la literatura grecolatina durante la edad de plata de la cultura española (1868-1936)*. Málaga: Servicio de Publicaciones de la Universidad de Málaga, p. 269-294. L'opuscle es troba també editat en Bacardí, Montserrat / Fontcuberta, J. / Parcerisas, F. (ed.) (1998): *Cent Anys de Traducció al Català (1891-1990)*. Antologia. Vic: Eumo editorial, 1998, p. 81-94.

Bé sabem que els poetes grecs són pròpiament intraduibl's sobretot en les llengües modernes ja academitzades i acartronades. Però la nostra catalana es retroba en un cert estat de mal·leabilitat primitiva que li permet acostar-se a una llengua, com la dels poetes grecs, a voltes altívola i a voltes familiar, reblerta d'imatges, desdenyosa de la sintaxi rígida, rica en neologismes ardis i en impropietats generals. En català es pot fer el que no es podria amb el pas correcte i assenyat de la prosa francesa moderna. [...] L'acomodació dels autors antics al català modern és, doncs, una magnífica tasca per als literats i filòlegs. Estant el català en plena replasmació com a instrument literari, sense haver-se cristallitzat encara en formes massa concretes, com les seves germanes neollatines, el traductor gaudeix d'una llibertat de moviments que no tindria en cap altre idioma culte.

Fixem-nos ara en alguns casos concrets: en la mateixa introducció a l'obra de Sèneca, on Cardó no ha d'estar forçosament condicionat per l'estil del filòsof, hi apareixen algunes paraules o usos lingüístics poc previsibles. Hi llegim, quan Cardó defineix l'estil particular de l'estoic: «la incoherència que el fa *volestrejar* capritxosament tot semblant ça i lla una escampadissa de traços aguts». El verb *volestrejar*, 'volar baix', diríem que és poc comú i, segons el *DCVB* (s. v. *volastrejar*), no sembla tampoc que estigui gaire ben documentat, per bé que, l'ús, tanmateix, també Àngel Guimerà.

Tot al llarg del text detectem també una notable propensió a l'ús d'arcaïsmes: hi abunden formes com *apel·lar*, *noure* o *toldre*; els substantius en *-or*, com *amor*, *temor*, etc. sempre són presos per femenins («la color trencada», «la dolor d'altri», «les errors», «la temor»); els possessius també acusen un cert gust per l'arcaïsmes: «els cabdills llurs» o «retardar sa caiguda». Fins i tot trobem alguna preposició en la forma pròpia del català medieval, com en l'expressió «sots aparença de damnatge».

Al costat d'aquest lèxic més culte i arcaïtzant, Cardó col·loca paraules absolutament populars, que són, d'aquesta manera, dignificades, gairebé reivindicades. Escriu: «llur facultat directriu és grossera i poc desenrotllada». També se serveix de l'ús, tan popular, de diminutius, com aquest curiós «canics», diminutiu de «cans», «gossos», que apareix en la frase: «[l'home noble] és aquell que, com les grans feres, escolta indiferent els lladrucs dels canics». Altres expressions properes a la parla col·loquial i familiar podrien ser: «Seria cosa llarga d'examinar fil per randa», on remarquem l'ús de la paraula *cosa*, reivindicada també per Riba en les seves versions com a gir molt genuí del català. Hi llegim, així mateix, expressions populars fossilitzades, com ara «a trenc d'auga».

Un altre tret distintiu és l'ús de dialectalismes: «tal és l'aspecte repulsiu i *brúfol* de l'home descompost i inflat d'ira». També hem de recórrer al *DCVB* per trobar-ne el sentit adequat: *brúfol* significa, aquí, 'esquerp, que fuig dels homes', per bé que actualment l'apliquem principalment al llenguatge meteorològic. També el mot *estemordit* ens apareix com un dialectalisme, amb el sentit que té *estemordir* d'«esporuguir, fer por». Trobem també formes com ara *nàixer*, en lloc de *néixer*, *ixen* per *surten*, i una extensa successió de possibles exemples que allargarien molt i molt la llista.

Cardó té també molt en compte el ritme, la cadència, del text. Diu, de Sèneca: «les seves obres filosòfiques tenen una èmfasi de poesia que reclama sovint l'esfalt dels versos, per ell considerats com un element *enjoiant* que amenitza la sequedat de les recerques científiques [...] De la prosa de Sèneca al vers hi ha poca diferència» (Introducció a *De la ira*, p. XXIX). I, curiosament, és en el particular ús adjectival del mot *enjoiant* que

Cardó concentra tota la força expressiva del passatge, així l'endolceix i el singularitza, per fer la prosa, com Sèneca, més poètica, per amorosir-la fins a fer-la poesia.

Aquest ritme de la frase ressona un cop i un altre en la versió de Cardó: «El senglar treu bromera per la boca i s'esmola les dents, el brau dóna banyades a l'aire i escampa l'arena que calciga, el lleó bramula, infla el coll la serp irritada i el ca foll té un esglaiós aspecte.» Cardó s'esforça a preservar intacta la prosòdia llatina, però no dubta, en canvi, a sacrificar la literalitat estricta del llatí en pro d'una major naturalitat o musicalitat en català. Converteix, per aconseguir-ho, una sèrie de mots que són plurals en l'original en singulars genèrics en català. És un recurs perfectament lícit a la mà del traductor i que Cardó utilitza sense cap mena de mania.

També l'ordre dels elements dins la frase és escollit i modificat en benefici d'una major fluïdesa i musicalitat. En l'expressió següent, per exemple, trobem una alteració de l'ordre més natural de les paraules per afavorir-ne la cadència: «i els cabdills llurs venuts a pública subhasta», en una estructura en forma de quiasme, que manté una correspondència, no tant literal com sí estructural, amb l'original. En el text llatí ja hi ha, de fet, aquesta mateixa figura estilística: «exitia gentium et principum sub civili hasta capita venalia», és a dir que els substantius són posats en els extrems de la frase, i els complementadors queden aïllats al mig, emmarcats pels dos nuclis del sintagma, una estructura que Cardó sap transposar també en català. De vegades el ritme, la repetició d'una cadència concreta, fins i tot de paraules i estructures, arriba a crear un cert efecte de versificació, una sensació gairebé de lletania: «Guaita com de les ciutats més famoses a penes el lloc dels fonaments és coneixedor: és la ira qui les ha abatudes. Guaita sense moradors les grans extensions dels deserts: és la ira qui les ha desolades...».¹⁶

El text de Sèneca és també ple de descripcions molt vivaces i visuals: la ira, diu, «és tota ella exaltació i abrivament de rancúnia, és tota furient d'inhumana cobejança de guerres, de sang i de suplicis, és descurant de si mateixa mentre pugui noure a altri, es llança de front als dardells, sedent d'una venjança que arrossegarà el venjador amb ella».¹⁷ I, de nou, Cardó s'apodera del poder plàstic del llenguatge de Sèneca i de les seves descripcions. Així, a mans de Cardó, el de Sèneca és descrit com un «estil agrumollat i sentencios», fent un ús metafòric i derivat del verb *agrumollar*, que acaba resultant ben plàstic i amb un fort poder de connotació. En aquest mateix sentit, també en la introducció general, i gràcies als manuscrits conservats, veiem com Cardó canvia el text inicial, més neutre, per aquest gir final, molt més gràfic. Diu: «la generosa amplitud de la túnica tulliana¹⁸ podia plegarse a totes les motllures» (Introducció a *De la ira*, p. XXIX). Cardó, doncs, fa un ús ampli i profús de la metàfora, tal com era del gust del mateix Sèneca.

Pel que fa a la morfologia verbal, trobem també alguns verbs conjugats de manera particular o amb règims verbals poc habituals. Per exemple, en Cardó, els homes *defallen*, i no pas *defalleixen*, fent ús, doncs, de la forma antiga, sense l'increment incoatiu que tan productiu serà en la conjugació dels verbs catalans. La forma, tal com la utilitza Cardó, és ja usada en Llull (*DCVB*): «Les creatures no basten a dar ne a significar tota la bonea

16. *De la ira*, p. 3.

17. *De la ira*, p. 1.

18. En una primera versió hi deia senzillament *paraula*, i no pas *túnica*.

vostra, ans hi defallen.» Altres casos de règims verbals usats d'una manera particular podrien ser: «l'esgarripança que hom sent quan l'espargeixen d'aigua freda». O, encara, alguns usos poc comuns, si bé recollits també en el diccionari de l'IEC: «Si el baró just no es gaudeix del càstig» (en un ús pronominal del verb, que suposa l'estructura «gaudir-se d'una cosa», amb el sentit de 'treure'n profit'); o bé «car l'ànima, un cop somoguda i trontollada...», una frase que implica un ús transitiu del verb *trontollar*, poc usual però que és recollit en el diccionari normatiu. Altres exemples curiosos podrien ser: «m'escauré amb molts homes donats al vi...»; «Qui serà gosat a igualar la passió amb la raó?»; o, finalment: «Que els déus el *llampin*, per haver trobat un remei odiable!», en un ús transitiu poc freqüent del verb *llampar*, un clar derivat del mot *llamp*.

La llibertat amb què Cardó tradueix en determinats casos, contrasta, en canvi, amb un gran respecte per l'estructura llatina en altres ocasions. Per exemple, trobem un calc de l'anomenada construcció personal d'infinitiu, tan freqüent en llatí. Adaptada literalment al català és, com diu Cardó, «sovint semblen irritar-nos contra Clodi», en una frase on la sintaxi és purament llatina. També hi trobem calcat el típic gir llatí del *cum* històric, propi igualment de la llengua catalana medieval, per bé que actualment caigut en desús: «com hagué occit a tres-cents en un dia».

Valgui, doncs, aquesta succinta enumeració de casos senzillament per a exemplificar fins a quin punt el text de Cardó és ric, fi, original, i, sobretot, admirablement ben treballat.

4. SÈNECA I CARDÓ, ESTILS INTERCOMUNICATS

Com hem deixat entreveure, Cardó creia que l'entrenament de la traducció responia a les exigències ascètiques de la formació rigorosa de tot escriptor que volgués posseir el domini de la llengua i que volgués treballar a fons el propi estil.

Les traduccions de Sèneca deixaran petja en la prosa de Cardó, que cerca en els seus escrits de trobar-se prop del lector, tal com ho expressa amb aquestes paraules que trobem a *Lletres a Lucili* (vol. 1, p. 11): «Tot escriptor de professió, i àdhuc tot orador, sap perfectament el que es guanya en emotivitat dirigint la paraula a una persona, o dient-la en primera». La prosa de Cardó és on es revela, al cap i a la fi, el seu estil més genuí. No es deixa endur per un metodisme coercitiu i, en canvi, sí que es permet de moure's dins un cert aire de desordre: és l'espontaneïtat del pensament i l'emoció la que marcarà el ritme de la seva prosa. També en això hi ressona la prosa de Sèneca, que és definida d'aquesta manera per Cardó:

La seva primera característica és el desordre. Ja pot avançar una divisió a seguir: el corrent verbal se l'emmenarà i de digressió en digressió el farà divagar lluny del pla proposat, al qual si per fi retorna, és per complir-hi externament amb una rapidesa i concisió desproporcionada. Dintre mateix de cada paràgraf, els incidents, els mots d'enginy, els exemples suggerits per qualsevol paraula ocurrent, entelen sovint la nitidesa i desfan la unitat i la coherència. (Introducció a *De la ira*, p. XXVI-XXVII).

La primera mancança que Cardó identifica en l'estil de Sèneca és, doncs, el desordre, però el mateix Cardó resulta de vegades afectat del mateix defecte, com si les idees li brolessin d'una manera espontània i, així, les anés encadenant. El «mot incisiu, el tret punxegut, el llampec de frase, triomfa finalment en Sèneca», però la descripció podria adaptar-se, perfectament, al mateix estil de Cardó. És per això que Serrahima¹⁹ considera deslligada i inconseqüent i com amb aires d'oratoria impetuosa la prosa de Cardó, cosa que respon volgutament a un propòsit preestablert per ell, i que és la que més admira, juntament amb el de Sèneca, també de l'estil de Sant Agustí. En la introducció a les *Confessions* (vol. I, p. 7-10) diu:

És un escriptor-orador, temperament corrent entre els meridionals —i ell era africà— en els quals el pensament sol brollar com una espurna de foc intern [...] Ací tenim una magnífica tempestat d'emoció que parla encensament i dialogadament com un foll que sempre hi toca.

Si escriptor-orador volia dir anar a la recerca del diàleg amb el lector, això era el que precisament Cardó es proposava i que més remarcava de Sèneca; i és més: es dolia que la negació d'això fos un defecte dels nostres escriptors.

Gràcies a l'exercici de la traducció, Cardó va esdevenir no solament model d'escriptors sinó també artífex de la llengua. El professor Antoni M. Badia Margarit ho ratifica en considerar que la versió dels Salms, editada el 1948, té un alt valor lingüístic i la veu com una deu fecunda de neologismes de bona llei, per obra i gràcia del domini perfecte que Cardó posseïa del llatí; però aquestes valoracions serien, també, perfectament aplicables a les versions de Sèneca. Les paraules de l'illustre lingüista acaben amb aquest elogi:

Per la fermesa amb què manté els significats establerts de les paraules; pel respecte al diccionari; per la seva incorporació a la llengua literària d'elements dispersos en el temps i en l'espai; per la seva valentia a recórrer a la formació de mots, respectant la gramàtica i subjectant-ho tot al valor estètic de la traducció en vers, Carles Cardó ha sabut merèixer a bastament els més alts títols d'estilista (Badia i Margarit, 1963: 121-143).

Cardó, doncs, aconsegueix bé el seu propòsit, expressat en el seu article-manifest, «Del plaer i el turment de traduir», en experimentar plenament el plaer esforçat i difícil de la creació de formes i àdhuc de paraules. Perquè posseeix el geni de l'idioma pot temptar, en tant que traductor, l'agosarada aventura de la invenció.

Taula recapitulatòria de les traduccions de Sèneca fetes per Carles Cardó

19. Vegeu Maurici Serrahima, *Del passat quan era present*. Abadia de Montserrat 2004, vol. II (1948-1958), p. 454.

Número del volum dins la col·lecció Bernat Metge	Títol del volum	Any de publicació
5	<i>De la ira</i>	1924
9	<i>De la brevetat de la vida. De la vida benaurada. De la providència</i>	1924
16	<i>Consolacions</i>	1925
22	<i>Diàlegs a Serè: De la constància del savi. De la tranquil·litat de l'esperit. De l'oci. De la clemència</i>	1926
35	<i>Lletres a Lucili</i> , vol. I: llibres I-V	1928
38	<i>Lletres a Lucili</i> , vol. II: llibres VI-IX	1929
45	<i>Lletres a Lucili</i> , vol. III: llibres X-XV	1930
57	<i>Lletres a Lucili</i> , vol. IV i últim: llibres XVI-XX	1931
68	<i>Dels beneficis</i> , vol. I: llibres I-IV	1933
109	<i>Dels beneficis</i> , vol. II i últim: llibres V-VII	1954
121	<i>Qüestions naturals</i> , vol. I: llibres I-II	1956
122	<i>Qüestions naturals</i> , vol. II: llibres III-IV	1957
132	<i>Qüestions naturals</i> , vol. III i últim: llibres V-VII	1959

BIBLIOGRAFIA

- BACARDÍ, Montserrat (1998): «1936: l'hora de les traduccions». *Quaderns. Revista de traducció* 2, p. 133-140.
- BACARDÍ, Montserrat, FONTCUBERTA, J., PARCERISAS, F. eds. (1998) *Cent Anys de Traducció al Català (1891-1990)*. *Antologia*. Vic: Eumo editorial, 1998.
- BADIA I MARGARIT, Antoni (1962): «Mots nous en la traducció catalana dels Salms», *Miscel·lània Carles Cardó*. Barcelona: Ariel, p. 121-143.
- CARDÓ, Carles (1936): «Del plaer i del turment de traduir», *La Veu de Catalunya*, 3-VII-1936, p. 9. Editat per Montserrat Bacardí dins *Quaderns. Revista de Traducció* 2, 1998, p. 139-140.

- CISA, Pere (1962): «Bibliografia de l'obra de Carles Cardó», *Miscel·lània Carles Cardó*. Barcelona: Ariel, 1962, p. 429-484.
- DOLÇ, Miquel (1962): «Carles Cardó, humanista», *Miscel·lània Carles Cardó*. Barcelona: Ariel, p. 243.
- ESTELRICH, Joan (1921): «Collecció d'autors grecs i llatins. Normes generals» (1921). A cura de Montserrat Franquesa Gòdia (2010), *Quaderns. Revista de traducció* 17, p. 225-255.
- MIQUEL I MACAYA, Josep (1962): «Carles Cardó o l'humanisme cristià», *Miscel·lània Carles Cardó*. Barcelona: Ariel, p. 57-60.
- MONCUNILL Cirac, Lluís M. (2008): *A l'entorn de Carles Cardó. Diàleg d'exili amb Joan de Borbó, comte de Barcelona*. Valls: Cossetània Edicions.
- PÒRTULAS, Jaume (2010): «Para una historia de la Fundació Bernat Metge entre 1922 y 1926», en Francisco García Jurado, Ramiro González Delgado, Marta González González, José Carlos Mainer Baqué (edd.), *La historia de la literatura grecolatina durante la edad de plata de la cultura española (1868-1936)*. Málaga: Servicio de Publicaciones de la Universidad de Málaga, p. 269-294.
- SERRAHIMA (2004), Maurici: *Del passat quan era present*. Abadia de Montserrat, vol. II (1948-1958).
- SIERRA LABRADO, Xavier (2004): «Història social de la filosofia catalana: les traduccions 1900-1960» *Quaderns de filosofia i ciència*. Castelló de la Plana: 34, p. 81-100.

Fons i arxius consultats:

- Arxiu particular de la família Cardó.
- Arxiu particular de R. Sugranyes de Franch.
- Arxiu de l'Institut Cambó — Fundació Bernat Metge.